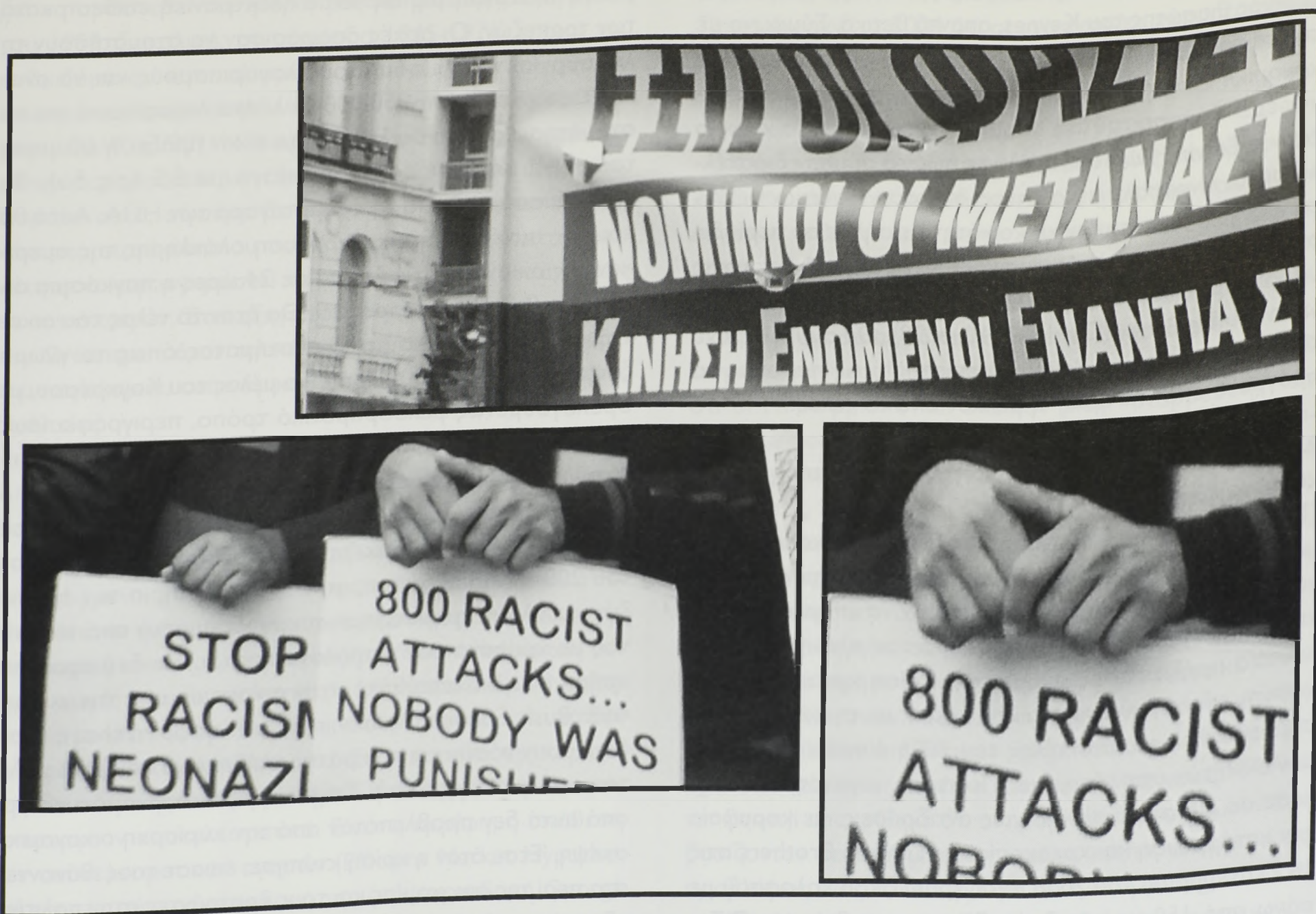

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΤΙΝΟΜΙΕΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ¹

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΜΥΛΩΝΑΚΗΣ

1. Εισαγωγή

Πριν διακόσια περίπου χρόνια, όταν η οικονομική επιστήμη ήταν ακόμα στα σπάργανά της, ο Thomas Carlyle την είχε αποκαλέσει «ζοφερή επιστήμη» εξαιτίας των δυσοίωνων προβλέψεων που επικρατούσαν εκείνη την εποχή σε σχέση με τις προοπτικές ανάπτυξης και το επίπεδο διαβίωσης των ανθρώπων. Διακόσια χρόνια μετά, αυτός ο χαρακτηρισμός αποδεικνύεται δραματικά επίκαιρος!

Οι κρίσεις, διαχρονικά, πέραν των οδυνηρών συνεπειών που έχουν για μεγάλα τμήματα του πληθυσμού, αποτελούν συνήθως και εφελκύσματα για ριζικές αλλαγές και ραγδαίες οικονομικές, πολιτικές, κοινωνικές και ιδεολογικές εξελίξεις. Ο Μάο Τσε Τουνγκ έλεγε: «μεγάλη αναταραχή, θαυμάσια κατάσταση». Μόνο που μία τέτοια κατάσταση μπορεί να –και έχει στο παρελθόν– αποδειχτεί δίκικοπο μαχαίρι. Έτσι, για παράδειγμα, η Μεγάλη Ύφεση του μεσοπολέμου που ακολούθησε το κραχ του 1929, δεν γέννησε μόνο το New Deal του Προέδρου Roosevelt, που αποτέλεσε μία μεγάλη –έστω και ημιτελή– μεταρρυθμιστική προσπάθεια, αλλά και το φαινόμενο του ναζισμού στη Γερμανία, αποτελώντας έτσι μία από τις βασικές αιτίες του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Έγινε, όμως, και η μαία μίας άλλης επανάστασης, αυτή τη φορά

Ο Δημήτρης Μυλωνάκης διδάσκει πολιτική οικονομία στο Τμήμα Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Κρήτης.

στην οικονομική σκέψη, όπως εκφράστηκε μέσα από τη *Γενική θεωρία της απασχόλησης, του τόκου και του χρήματος* του John Maynard Keynes.

Στο παρελθόν, λοιπόν, παρόμοια σημαντικά γεγονότα λειτούργησαν ως μαίες σημαντικών εξελίξεων στην οικονομική επιστήμη. Θα συμβεί κάτι ανάλογο και στην τρέχουσα συγκυρία; Ο Richard Posner του Πανεπιστημίου του Σικάγο, μέχρι πρόσφατα ένας από τους ακραιφνέστερους οπαδούς της νεοφιλελεύθερης σχολής του Σικάγο, τωρινός θιασώτης του Keynes, απαντά θετικά. Σύμφωνα με τη νέα του άποψη, αυτό που συντελείται σήμερα στην οικονομική επιστήμη, μετά την εκδήλωση της κρίσης, επαναφέρει θύμησες αυτού «που συνέβη στην Κοσμολογία όταν ο Edwin Hubble ανακάλυψε πως το σύμπαν διαστέλλεται και είναι πολύ μεγαλύτερο από όσο πίστευαν οι επιστήμονες. Η επιστημονική κοινότητα εισήλθε σε περίοδο αναταραχής, με πολλούς φυσικούς να προσκολλώνται στις υπάρχουσες θεωρίες και άλλους να ανακαλύπτουν τη θεωρία του Big Bang» (Cassidy 2010, σ. 28). Θα συμβεί άραγε το ίδιο και με την οικονομική επιστήμη; Ας πάρουμε τα πράγματα από την αρχή· ή μάλλον από το τέλος.

2. Η παγκόσμια οικονομική κρίση και η κατάσταση της οικονομικής επιστήμης

Προς το τέλος της προηγούμενης δεκαετίας, κάποια δραματικά γεγονότα συνέβησαν στην οικονομία των Ηνωμένων Πολιτειών, γεγονότα που έμελλαν να επηρεάσουν με επίσης δραματικό τρόπο ολόκληρο τον πλανήτη, με τελευταία πράξη του δράματος την κρίση χρέους πολλών χωρών, ειδικά του Ευρωπαϊκού νότου, με τη χώρα μας να σέρνει τον χορό. Στο τέλος του 2006 έσκασε η φούσκα των ακινήτων στις Ηνωμένες Πολιτείες, γεγονός που οδήγησε σε μία σειρά αλυσιδωτές αντιδράσεις, με κορυφαία την κατάρρευση και χρεοκοπία της Lehman Brothers στις 14 Σεπτεμβρίου του 2008, ενός τραπεζικού κολοσσού με πάνω από 150 χρόνια ζωής. Είχε προηγηθεί, στις 7 Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους, μία τεράστια επιχείρηση διάσωσης δύο επίσης κολοσσιαίων οργανισμών που εγγυώνται τα στεγαστικά δάνεια στις ΗΠΑ, της Freddie Mac και της Fannie Mae η οποία, σύμφωνα με τον Nouriel Roubini του Πανεπιστημίου της Νέας Υόρκης, αποτέλεσε «τη μεγαλύτερη κρατικοποίηση που γνώρισε ποτέ η ανθρωπότητα», και η οποία όμως δεν κατεύνασε την κατάσταση (Harman 2008, σ. 4). Στις 15 Σεπτέμβρη, μπροστά στον κίνδυνο της πλήρους κατάρρευσης, η κυβέρνηση των ΗΠΑ εθνικοποιεί και την AIG, την μέχρι τότε μεγαλύτερη ασφαλιστική εταιρεία στον κόσμο. Όλα αυτά προκαλούν τεράστια νευρικότητα στις αγορές και οδηγούν το αμερικανικό χρηματοπιστωτικό σύστημα στα όρια της πλήρους κατάρρευσής του.

Να πώς περιγράφει ένα δημοκρατικό μέλος του Κογκρέσου τα γεγονότα που διαδραματίστηκαν την Πέμπτη

18 Σεπτεμβρίου, όπως του τα διηγήθηκαν ο πρόεδρος της Ομοσπονδιακής Τράπεζας Ben Bernanke και τότε υπουργός Οικονομικών των ΗΠΑ Henry Paulson: «Στις 11:00 το πρωί η Ομοσπονδιακή Τράπεζα διαπιστώνει μία τρομακτική απόσυρση χρημάτων της τάξης των 550 δις δολαρίων μέσα σε μία ή δύο ώρες. Το Υπουργείο Οικονομικών άνοιξε το παράθυρό του και διοχέτευσε στην αγορά 105 δις δολ., αλλά δεν αντέστρεψαν την κατάσταση. Υπήρχε εκείνη τη στιγμή μία τεράστια ηλεκτρονική επίθεση κατά των τραπεζών. Οι αρχές αποφάσισαν να σταματήσουν τη λειτουργία, να κλείσουν τους λογαριασμούς και να ανακοινώσουν εγγύηση 250.000 δολ. ανά λογαριασμό για να σταματήσει ο πανικός. Εάν δεν το είχαν πράξει, η εκτίμησή τους είναι ότι στις 14:00 το απόγευμα 5.5 τρις δολ. θα είχαν αποσυρθεί από τη χρηματαγορά των ΗΠΑ. Αυτό θα είχε ως συνέπεια την κατάρρευση ολόκληρης της αμερικανικής οικονομίας, και μέσα σε 24 ώρες η παγκόσμια οικονομία θα είχε καταρρεύσει. Θα ήταν το τέλος του οικονομικού και πολιτικού μας συστήματος όπως το γνωρίζουμε» (Skidelsky 2009, σ. 9). Το μέλος του Κογκρέσου, με ομολογουμένως μελοδραματικό τρόπο, περιγράφει ίσως τις πιο δραματικές στιγμές που έζησε η οικονομία του Δυτικού κόσμου τα τελευταία 80 χρόνια.

Ένα κρίσιμο ερώτημα είναι τι έσωσε την παγκόσμια οικονομία από την ολοσχερή κατάρρευση τον Σεπτέμβρη του 2008. Δύο ενέργειες: πρώτον, η σωτηρία των τραπεζών και άλλων χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων από το κράτος με χρήματα των φορολογουμένων, και δεύτερον, το χρήμα που διοχετεύθηκε στην οικονομία από την κυβέρνηση Bush. Ξαφνικά, λοιπόν, η αγορά έπαψε να είναι η λύση δια πάσαν νόσον και το κράτος κλήθηκε να παίξει το ρόλο του από μηχανής θεού. Το εντυπωσιακό είναι ότι τίποτα από αυτά δεν προβλεπόταν από την κυρίαρχη οικονομική σκέψη. Έτσι, όταν η κρίση κτύπησε, έπιασε τους ιθύνοντες στα περί της οικονομίας και τους κρατούντες στην πολιτική εξ απήνης. Ακόμα και η Βασίλισσα της Αγγλίας, σε επίσκεψή της στη London School of Economics, τον Νοέμβριο του 2008, αναρωτήθηκε «γιατί κανείς δεν αντιλήφθηκε την χρηματοπιστωτική κρίση που ερχόταν;» Ο Alan Greenspan, από την άλλη πλευρά, πρόεδρος της Αμερικανικής Ομοσπονδιακής Τράπεζας (της FED) για 19 ολόκληρα χρόνια από το 1987-2006 και ένας εκ των βασικών αρχιτεκτόνων του χρηματοπιστωτικού συστήματος που έβλεπε να καταρρέει μπροστά στα μάτια του, ομολόγησε ενώπιον του Κογκρέσου, τον Οκτώβριο του 2008, ότι «όσοι εξ ημών προσβλέπαμε στο ατομικό συμφέρον των πιστωτικών οργανισμών για την προστασία των μετόχων (ειδικά εγώ) είμαστε σε κατάσταση σοκ και δυσπιστίας [...] Όλο το πνευματικό οικοδόμημα κατέρρευσε πέρσι το καλοκαίρι» (Greenspan 2008, σ. 2· Callinicos 2010, σ. 12).

Και όμως τα σημάδια και τα μηνύματα ήταν πολλά. Οι Eichengreen και Borbo (2002) μεταξύ άλλων, έχουν με-

τρήσει ανάμεσα στη δεκαετία του 1970 και το 1997 ούτε λίγο ούτε πολύ 139 χρηματοπιστωτικές κρίσεις σε όλο τον κόσμο, συμπεριλαμβανομένης της Μαύρης Δευτέρας του Οκτωβρίου του 1987, όταν ο δείκτης Dow Jones έχασε 23% μέσα σε μία ημέρα, και της χρηματοπιστωτικής κρίσης του 1997 στην Ανατολική Ασία που εξελίχθηκε σε περιφερειακή κρίση ολόκληρης της Νοτιοανατολικής Ασίας και συμπαρέσυρε την Αργεντινή και τη Ρωσία. Σε αυτές μπορεί να προστεθεί και η δική μας χρηματιστηριακή κρίση του 1999. Συνολικά, την περίοδο 1945-1971, εποχή του ρυθμιζόμενου καπιταλισμού, ο αριθμός των χρηματοπιστωτικών κρίσεων ανήλθε στις 38 (Wolf 2010, σ. 31· Callinicos 2010, σ. 35). Η διαφορά όλων αυτών των κρίσεων με την παρούσα είναι ότι δεν έλαβαν παγκόσμια διάσταση. Παρόλα αυτά, σίγουρα θα έπρεπε να χτυπήσουν καμπανάκι στα αυτιά κάποιου που είχε τη διάθεση και την ικανότητα να αφουγκραστεί το μήνυμά τους. Έπεσαν όμως σε αυτιά κωφών. Έτσι εξηγείται και το σοκ και η δυσπιστία του Greenspan, όταν τελικά η κρίση χτύπησε στην καρδιά του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος, στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Αντίστοιχη ευφορία επικρατούσε στους κόλπους της κυρίαρχης οικονομικής σκέψης όσον αφορά στην κατάσταση της οικονομικής επιστήμης. Είναι χαρακτηριστικό ότι μέχρι πριν τρία-τέσσερα χρόνια, όσο και εάν ακούγεται εξωφρενικό σήμερα, ένας φοιτητής μπορούσε να τελειώσει έναν ή και περισσότερους κύκλους σπουδών στην οικονομική επιστήμη, στα καλύτερα πανεπιστήμια του κόσμου χωρίς να ακούσει ποτέ τις λέξεις *οικονομική κρίση*. Το ακόμα πιο εξωφρενικό είναι ότι η κατάσταση αυτή δεν έχει αλλάξει ακόμα και σήμερα. Στον πυρήνα της κυρίαρχης οικονομικής σκέψης υπήρχε η άποψη ότι οι αγορές λειτουργούν αποτελεσματικά. Είναι η περίφημη υπόθεση των αποτελεσματικών αγορών (Efficient Market Hypothesis) που τη σύγχρονη εκδοχή της (πρώτη εκδοχή George Gibson 1883) πρώτος εισηγήθηκε ο Eugene Fama, επίσης του Πανεπιστημίου του Σικάγο, για να γίνει σύντομα ο ακρογωνιαίος λίθος της σχολής αυτής, επηρεάζοντας όμως και το σύνολο της σύγχρονης μακροοικονομικής σκέψης.

Αιχμάλωτοι αυτής της αντίληψης, όπως επισημαίνει ο Paul Krugman (2009, σ. 52), οι οικονομολόγοι έδιναν συγχαρητήρια ο ένας στον άλλο για τις επιτυχίες του κλάδου τους. Σύμφωνα με τον επίσης εκ Σικάγου ορμώμενο βασικό εκπρόσωπο της Νέας Κλασικής Σχολής στη μακροοικονομική και Νομπελίστα Robert Lucas «το πρόβλημα της αποτροπής των υφέσεων έχει επιλυθεί από κάθε άποψη», άποψη που υιοθέτησε και ο πρώην πρωθυπουργός του Ηνωμένου Βασιλείου Gordon Brown, σύμφωνα με τον οποίο «η εποχή του κύκλου άνθηση-χρεοκοπία έχει τελειώσει οριστικά». «Η κατάσταση της μακροοικονομικής (δηλαδή της μελέτης των ζητημάτων που έχουν να κάνουν με την οικονομία ως σύνολο) είναι καλή», έγραφε ο Oliver

Blanchard του MIT και επικεφαλής οικονομολόγος του ΔΝΤ, τόσο πρόσφατα όσο το 2008, ενώ το 2004 ο Ben Bernake, πρώην καθηγητής στο Πρίνστον και σήμερα πρόεδρος της Αμερικανικής Ομοσπονδιακής Τράπεζας, πανηγύριζε για τη «Μεγάλη Μετριοπάθεια» («The Great Moderation»), όπως την ονόμαζε, σε ό,τι αφορά την εξέλιξη της οικονομίας κατά τις δύο προηγούμενες δεκαετίες, την οποία απέδιδε εν μέρει σε βελτιώσεις στην εφαρμοζόμενη οικονομική πολιτική. Τέλος, ο Martin Wolf των *Financial Times* έγραφε το 2004 ότι οι «γιγαντιαίες χρηματοπιστωτικές κρίσεις δεν είναι αναπόφευκτες», και ότι «υπάρχουν σοβαροί λόγοι να πιστεύουμε ότι η ροπή για κρίσεις μπορεί να μειωθεί» (Callinicos 2010, σ. 13).

Όλα αυτά κατέρρευσαν με πάταγο τον Σεπτέμβριο του 2008. Και όμως τα σημάδια ότι κάτι, ή μάλλον πολλά, δεν πήγαιναν καθόλου καλά με την κυρίαρχη οικονομική σκέψη ήταν και εδώ πολλά. Ας πάρουμε μερικά παραδείγματα: στις 7 Σεπτεμβρίου 2006, πριν δηλ. ακόμα σκάσει η φούσκα στην αγορά ακινήτων, ο Nouriel Roubini του Πανεπιστημίου της Νέας Υόρκης είπε σε μία ομιλία του στο ΔΝΤ ότι οι ΗΠΑ βρίσκονται ενώπιον μίας κατάρρευσης των τιμών των ακινήτων, συνέπεια της οποίας θα είναι η δραματικά μειωμένη εμπιστοσύνη των καταναλωτών και η ύφεση της οικονομίας. Οι ιδιοκτήτες ακινήτων, είπε ο Roubini, σταδιακά θα δυσκολεύονται να αποπληρώσουν τα δάνειά τους, η αγορά χρηματοπιστωτικών παραγώγων θα αναστατωθεί, και το παγκόσμιο χρηματοπιστωτικό σύστημα θα οδηγηθεί σε αδιέξοδο. Αυτές οι εξελίξεις, συνέχισε, θα οδηγήσουν στην καταστροφή επενδυτικών τραπεζών επενδυτικών κεφαλαίων υψηλού κινδύνου (hedge funds) και άλλων σημαντικών χρηματοπιστωτικών οργανισμών. Στις αιτιάσεις αυτές, ο οικονομολόγος του ΔΝΤ Anivar Banerji αποκρίθηκε ότι οι προβλέψεις του Roubini δεν βασίζονταν σε μαθηματικά μοντέλα, και τις απέρριψε ως προβλέψεις ενός κατ'επάγγελμα πεσιμιστή (Hodgson 2009, σ. 273). Η απάντηση του Banerji αναδεικνύει με τον καλύτερο τρόπο ένα από τα κυριότερα προβλήματα της οικονομικής επιστήμης, που όπως θα δούμε παρακάτω τρώει τις σάρκες της, αυτό της κατασκευής όλο και περισσότερο μη ρεαλιστικών μαθηματικών υποδειγμάτων, τα οποία καταλήγουν να μην εξηγούν τίποτα απολύτως.

Ένα άλλο παράδειγμα που σχετίζεται με την παραπάνω τάση στην οικονομική επιστήμη: τον Νοέμβριο του 1997, το βραβείο της Σουηδικής Κεντρικής Τράπεζας στη μνήμη του Alfred Nobel απονέμεται σε δύο καθηγητές χρηματοοικονομικής, τους Robert Merton και Myron Scholes για την έρευνά τους πάνω στις μεθόδους τιμολόγησης χρηματοπιστωτικών παραγώγων, όπως για παράδειγμα η εξίσωση Black-Scholes. Το 1998, μετά τη χρηματοπιστωτική κρίση του 1997 στην Ανατολική Ασία και τη Ρωσία, το Hedge Fund «Long Term Capital Management», στο οποίο ήταν ειδικοί σύμβουλοι, και στηριζόταν ακριβώς σε αυτά τα

μοντέλα, έχασε \$4,6 δις σε τρεις μήνες, με αποτέλεσμα να χρεοκοπήσει. Το πρώτο ερώτημα είναι αν τους αφαίρεσαν το βραβείο της Σουηδικής Κεντρικής Τράπεζας στη μνήμη του Alfred Nobel. Η απάντηση είναι, φευ, όχι. Το δεύτερο ερώτημα είναι, άλλαξαν άραγε ρότα οι εμπνευστές αυτών των μοντέλων; Η απάντηση είναι, επίσης, όχι. Η τρέχουσα κρίση άλλωστε μιλάει από μόνη της. Όπως λέει ο ίδιος ο Greenspan, κατά συνήθειά του κατόπιν εορτής, στην κατάθεσή του ενώπιον του Αμερικανικού Κογκρέσου ένα μήνα μετά το κραχ του Σεπτεμβρίου του 2008, «[ή]ταν η αποτυχία στην τιμολόγηση αυτών των τίτλων υψηλού ρίσκου που επέσπευσε την κρίση. Κατά τις τελευταίες δεκαετίες, έχει αναπτυχθεί ένα τεράστιο σύστημα τιμολόγησης και διαχείρισης ρίσκου (risk management), το οποίο συνδύασε τις καλύτερες επιστημονικές γνώσεις των μαθηματικών και των περί τα χρηματοοικονομικά ειδημόνων, με την υποστήριξη της σημαντικής προόδου που έχει συντελεστεί στην τεχνολογία των υπολογιστών και των επικοινωνιών. Ένα βραβείο Nobel έχει απονεμηθεί για την ανακάλυψη του μοντέλου τιμολόγησης, στο οποίο βασίζονται οι πρόοδοι στην αγορά παραγώγων. Αυτό το σύγχρονο υπόδειγμα διαχείρισης ρίσκου κυριάρχησε για δεκαετίες. Όλο αυτό το πνευματικό οικοδόμημα κατέρρευσε πέρσι το καλοκαίρι...».

Την άποψη αυτή φαίνεται να ασπάζονται και άλλοι κορυφαίοι εκφραστές της κυρίαρχης οικονομικής σκέψης, συμπεριλαμβανομένων και δύο κατόχων του βραβείου της Σουηδικής Κεντρικής Τράπεζας στη μνήμη του Alfred Nobel, του Joseph Stiglitz και του Paul Krugman. Είναι χαρακτηριστικός ο τίτλος ενός πρόσφατου άρθρου του Krugman, ο οποίος αναρωτιέται: «Γιατί τα πήγαν τόσο χάλια οι οικονομολόγοι;». Ο δε Willem Buiter (2009) της London School of Economics, πρώην μέλος της επιτροπής νομισματικής πολιτικής της Τράπεζας της Αγγλίας, αναφέρεται στη «ατυχή αχρηστία των περισσότερων από τα πλέον σύγχρονα ακαδημαϊκά νομισματικά οικονομικά». Πως φτάσαμε λοιπόν ως εδώ; Σε τι συνίσταται η κρίση της οικονομικής επιστήμης, ποια είναι τα βασικά χαρακτηριστικά της και τι μπορεί να κάνει η επιστημονική κοινότητα για την επίλυσή τους;

Σύμφωνα με τον Keynes, «οι ιδέες των οικονομολόγων και των πολιτικών φιλοσόφων, τόσο οι σωστές όσο και οι λαθεμένες, είναι πιο ισχυρές απ' ό,τι συνήθως πιστεύεται. Στην πραγματικότητα, ο κόσμος δεν κυβερνάται από τίποτα άλλο». Παρά την υπερβολή που εμπεριέχει αυτή η ρήση, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι τα προβλήματα της οικονομικής θεωρίας αποτελούν μέρος των οικονομικών προβλημάτων του πλανήτη. Παρότι στη συνέχεια θα εστιάσουμε στα προβλήματα της οικονομικής σκέψης, αυτό δεν σημαίνει ότι τα θεωρούμε ως την κύρια αιτία των προβλημάτων που αντιμετωπίζει σήμερα η παγκόσμια οικονομία. Αν και παίζουν σημαντικό ρόλο και είναι σίγουρα κομμάτι

του προβλήματος, δεν παίζουν τον καθοριστικότερο ρόλο. Τα καθοριστικά αίτια της κρίσης θα πρέπει να τα αναζητήσουμε στις εξελίξεις στην πραγματική οικονομία και στο κυρίαρχο μοντέλο ανάπτυξης που εφαρμόστηκε τις τελευταίες δεκαετίες. Σε αυτά θα επανέλθουμε όμως παρακάτω.

3. Οι ιστορικές ρίζες της τρέχουσας δυσπραγίας των οικονομικών

Τα προβλήματα της οικονομικής θεωρίας, κατά τη γνώμη μας, είναι βαθιά ριζωμένα και ακουμπάνε τον πυρήνα αυτού που ονομάζουμε κυρίαρχη οικονομική σκέψη. Για να ανιχνεύσουμε τις ρίζες των προβλημάτων θα πρέπει να πάμε αρκετά πίσω στον χρόνο, στον 19ο αιώνα. Εκεί γύρω στη δεκαετία του 1870, κάποιες εξελίξεις συντελέστηκαν στην οικονομική επιστήμη που έμελλε να στιγματίσουν ανεξίτηλα τις περεταίρω εξελίξεις στη ζοφερή αυτή επιστήμη, και να βάλουν τα θεμέλια της σύγχρονης ορθόδοξης οικονομικής σκέψης. Μαζί με τα θεμέλια αυτά, οι θεμελιωτές αυτού που αργότερα ονομάστηκε Νεοκλασική Σχολή, κληροδότησαν και μία σειρά θεμελιακών προβλημάτων που αντιμετωπίζει σήμερα ο κλάδος και που μερικώς οφείλονται και για τις δυσχέρειες που αντιμετωπίζει σήμερα η παγκόσμια οικονομία.

Τι έγινε, λοιπόν, εκείνη τη μακρινή δεκαετία του 19ου αιώνα; Ας πάμε μερικούς αιώνες πίσω. Τα πρώτα ψήγματα αυτόνομης οικονομικής σκέψης (αυτόνομης με την έννοια των ανεξάρτητων μονογραφιών που είναι αποκλειστικά αφιερωμένες σε οικονομικά θέματα και όχι την οικονομική σκέψη που βρίσκουμε σε φιλοσοφικά και άλλα δοκίμια, όπως γινόταν ήδη από την αρχαία Ελλάδα) τα βρίσκουμε στις αρχές του 17ου αιώνα, στον απόηχο της νευτώνειας επανάστασης στη φυσική. Τότε ο άνθρωπος άρχισε να διερωτάται μήπως, από τη στιγμή που η φύση διέπεται από νόμους, το ίδιο συμβαίνει και με την κοινωνία και με την οικονομία. Το αποτέλεσμα μιας κυοφορίας 150 περίπου χρόνων ήταν ο *Πλούτος των Εθνών* του σκωτσέζου ηθικού φιλοσόφου Adam Smith, που έθεσε τα θεμέλια της οικονομικής επιστήμης ως αυτόνομου επιστημονικού κλάδου. Το βιβλίο αυτό αποτέλεσε και την απαρχή της κλασικής πολιτικής οικονομίας στην οποία συγκαταλέγονται στοχαστές, όπως ο David Ricardo, ο John Stuart Mill και ο Karl Marx. Παρά τις διαφορές τους, αυτοί οι στοχαστές μοιράζονταν κάποιους κοινούς στόχους και κοινές προσεγγίσεις. Στόχος της κλασικής πολιτικής οικονομίας, όπως τον θέτει ο John Stuart Mill, ήταν να ανακαλύψει και να ερμηνεύσει τους νόμους που διέπουν την παραγωγή, διανομή και κατανάλωση του πλούτου. Όλοι οι κλασικοί, με την εξαίρεση του David Ricardo ο οποίος ήταν χρηματιστής, ήταν άνθρωποι ευρείας μόρφωσης, με βαθιά γνώση της φιλοσοφίας και της ιστορίας και αντιμετώπιζαν την πολιτική οικονομία ως μία ενιαία κοινωνική επιστήμη και την οικο-

νομία ως αναπόσπαστο κομμάτι της κοινωνίας. Η οικονομική τους ανάλυση είχε μία έντονη κοινωνική διάσταση και ήταν εμπλουτισμένη με πολλά φιλοσοφικά και ιστορικά στοιχεία. Αντιμετώπιζαν την οικονομία στο μακροεπίπεδο ως έναν ενιαίο οργανισμό, μία ενιαία οντότητα που διέπεται από τους δικούς της νόμους. Εστίαζαν σε θέματα οικονομικής ανάπτυξης, μεγέθυνσης και διανομής του πλούτου. Την εποχή που έγραφαν, κυρίως ο Smith αλλά και ο Ricardo, οι κρίσεις είτε δεν είχαν εμφανιστεί ακόμα είτε μόλις είχαν αρχίσει να ξεσπάνε. Αυτό δικαιολογεί και την απουσία τους από την ανάλυσή τους. Τουναντίον, για τον Marx οι κρίσεις παράγονται ενδογενώς και είναι αναπόσπαστο κομμάτι της διαδικασίας συσσώρευσης του κεφαλαίου και του πλούτου μέσω του ανταγωνισμού.

Όλα αυτά αλλάζουν δραματικά μετά τη δεκαετία του 1870. Τη δεκαετία αυτή εμφανίζονται τρεις οικονομολόγοι, ο Άγγλος Jevons, ο Γάλλος Walras και ο Αυστριακός Menger, οι οποίοι ανεξάρτητα ο ένας από τον άλλο θέτουν τα θεμέλια της σύγχρονης οικονομικής. Η κοινή τους συμβολή ονομάστηκε αργότερα *οριακή επανάσταση*. Η επανάσταση αυτή σηματοδότησε έναν τεράστιο μετασχηματισμό στην οικονομική σκέψη. Ο μετασχηματισμός αυτός συνίσταται σε πέντε βασικά στοιχεία: πρώτο, όπως ο Έλληνας έχει το μύθο του, έτσι και ο οικονομολόγος αποκτάει πλέον το δικό του που ακούει στο όνομα *homo economicus*. Ο *homo economicus* ή το οικονομούν άτομο είναι ένα μυθικό πλάσμα, αποκύημα της φαντασίας του οικονομολόγου, η δράση του οποίου βασίζεται στον ορθολογισμό και ως μοναδικό στόχο έχει τη μεγιστοποίηση του οφέλους του (της ικανοποίησης) και την ελαχιστοποίηση του κόστους (πόνου), δηλ. τη μεγιστοποίηση της χρησιμότητας. Είναι ένας Ροβινσώνας Κρούσος που ζει πέρα και έξω από οποιοδήποτε κοινωνικό και ιστορικό πλαίσιο, και έμελλε να αποτελέσει τον ακρογωνιαίο λίθο στην εξέλιξη της οικονομικής σκέψης. Η εστίαση έτσι μετατίθεται από το μακρο στο μικρο επίπεδο του ατόμου. Τα άτομα παίρνουν αποφάσεις λαμβάνοντας υπόψη τους τις οριακές μεταβολές στη χρησιμότητά τους που προέρχονται από μικρές μεταβολές στην κατανάλωση διαφορετικών προϊόντων· εξού και ο όρος *οριακή επανάσταση*. Αλλά η έννοια του οριακού είναι μία μαθηματική έννοια (αναφέρεται στην πρώτη παράγωγο μιας συνάρτησης) και έτσι καθιστά τη χρήση του μαθηματικού λογισμού απαραίτητη στην οικονομική ανάλυση, κάτι που επίσης έμελλε να παίξει καθοριστικό ρόλο στις μετέπειτα εξελίξεις. Τρίτο στοιχείο της οριακής επανάστασης είναι η έννοια της *ισορροπίας*, την οποία υιοθετεί από τη στατική μηχανική. Η ισορροπία όμως είναι μία στατική έννοια και έτσι η ανάλυση χάνει το δυναμικό της χαρακτήρα που είχε στους κλασικούς και γίνεται στατική. Έτσι, η εστίαση μετατίθεται από τα θέματα της οικονομικής ανάπτυξης και της διανομής του πλούτου στο ζήτημα του καθορισμού των τιμών. Τέταρτο στοιχείο

είναι η έννοια της αποτελεσματικότητας των αγορών κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες, όπως είναι η τέλεια πληροφόρηση και οι τέλεια ανταγωνιστικές αγορές. Τέλος, είναι η προσπάθεια μετατροπής των οικονομικών σε μία αυστηρή επιστήμη, ανάλογη των θετικών επιστημών, απαλλαγμένη από δεοντολογικές και κανονιστικές κρίσεις, εξού και ο όρος *θετική οικονομική*. «Το κύριο μέλημα του οικονομολόγου», έλεγε ο Walras, «είναι η επιδίωξη και η τέλεια κατανόηση καθαρών επιστημονικών αληθειών». [Για να γίνει αυτό, η οικονομική επιστήμη θα πρέπει να απαλλαγεί από όλα τα «προεπιστημονικά ίχνη και υπολείμματα» (Winch 1973, σ. 60), όπως το κοινωνικό, το ιστορικό, το φιλοσοφικό, το πολιτικό και το ηθικό στοιχείο.] Έτσι, για τον Walras (1954, σ. 71-72), «η καθαρή θεωρία των οικονομικών είναι μία επιστήμη, η οποία μοιάζει από κάθε πλευρά με τις φυσικομαθηματικές επιστήμες».

4. Από το κραχ του 1929 στο κραχ του 2008, και από τον Keynes στον Friedman (και πιο πέρα)

Για όλο το διάστημα μέχρι το κραχ του 1929, η άποψη που επικρατούσε στην κυρίαρχη νεοκλασική οικονομική ήταν ότι οι αγορές είναι αποτελεσματικές, και εάν αφεθούν μόνες τους τείνουν να επανέλθουν αυτόματα σε ισορροπία με πλήρη απασχόληση. Η πίστη αυτή βασίστηκε σε δύο παραδοχές. Πρώτον, ότι η προσφορά δημιουργεί αυτόματα τη ζήτηση (ο επονομαζόμενος και νόμος του Say) και οι μισθοί και τα κέρδη που πληρώνονται κατά τη διάρκεια της παραγωγής των αγαθών ισούνται με το συνολικό ποσό που χρειάζεται για την αγορά τους, και έτσι ολόκληρη η προσφορά αγαθών θα απορροφηθεί από τη ζήτηση. Εάν αυτό είναι αληθές τότε αποκλείεται εκ προοιμίου η πιθανότητα κρίσεων. Δεύτερη παραδοχή, είναι ότι η ανεργία είναι αποτέλεσμα των υψηλών μισθών και άρα μία μείωση των μισθών θα επανέφερε την οικονομία στην πλήρη απασχόληση, μέσω της αύξησης των κερδών και της συνεπαγόμενης αύξησης των επενδύσεων. Το αποτέλεσμα αυτών των πεποιθήσεων ήταν, μετά το κραχ του 1929, να αφεθεί η αγορά να επιτελέσει το θεάρεστο έργο της, χωρίς καμία παρέμβαση. Συνέπεια αυτής της απραξίας ήταν η μεγαλύτερη κρίση και ύφεση του 20ού αιώνα, καθώς η χρεοκοπία μίας επιχείρησης ή μίας τράπεζας παρέσυρε στην κατάρρευση και άλλες, οδηγώντας την οικονομία σε ένα σπирάλ θανάτου. Η δραματική πτώση στην παραγωγή την οποία η κρίση επέφερε, σε συνδυασμό με τη μαζική ανεργία και την κοινωνική εξαθλίωση μεγάλου μέρους του πληθυσμού, κλόνισε ανεπανόρθωτα την αξιοπιστία της νεοκλασικής θεωρίας και την εμπιστοσύνη στις αυτορυθμιζόμενες δυνάμεις της αγοράς, χώρια το γεγονός ότι δεν προσέφερε καμία λύση στο φλέγον ζήτημα της κρίσης και της ανεργίας. Όλο αυτό το πνευματικό οικοδόμημα κατέρρευσε μετά το κραχ του 1929 και τη Μεγάλη Ύφεση. Ή τουλάχιστον έτσι φάνταζε την εποχή εκείνη.

Το κενό ήρθε να καλύψει ο Keynes με το έργο του *Γενική θεωρία της απασχόλησης, του τόκου και του χρήματος*. Σκοπός του Keynes ήταν να βελτιώσει τον καπιταλισμό και όχι να τον αντικαταστήσει, θέτοντας ως κεντρικό στόχο την αποκατάσταση της πλήρους απασχόλησης. Με αυτό το έργο, το επίπεδο ανάλυσης μετατοπίζεται ξανά από το άτομο και τον ορθολογιστή homo economicus στο μακροοικονομικό επίπεδο. Γι' αυτό άλλωστε ο Keynes θεωρείται ο ιδρυτής του κλάδου της οικονομικής που ονομάστηκε μακροοικονομική. Σε αυτό το βιβλίο, ο Keynes αναιρεί τον νόμο του Say, όπως και την αντίληψη των αυτορυθμιζόμενων αγορών και την άποψη ότι το φάρμακο για την ανεργία είναι η μείωση των μισθών. Αντ' αυτού, προτείνει την έννοια της ανεπαρκούς ζήτησης ως του κατεξοχήν αίτιου της κρίσης. Κατά συνέπεια, το φάρμακο για την έξοδο από την κρίση σε περιόδους ύφεσης και την αποκατάσταση της πλήρους απασχόλησης είναι η ενεργός παρέμβαση του κράτους, μέσω αντικυκλικής οικονομικής πολιτικής τόνωσης της ζήτησης που μπορεί να πάρει τη μορφή της μείωσης των επιτοκίων ή της αύξησης των κρατικών δαπανών. Με τον Keynes έχουμε την επάνοδο του πολιτικού στοιχείου στην οικονομική σκέψη. Επίσης, ο Keynes εξέφρασε την απαξίωσή του για τις χρηματοπιστωτικές αγορές, οι οποίες κυριαρχούνται από βραχυχρόνια κερδοσκοπία και τη λειτουργία των οποίων παρομοιάζει με καζίνο. Όπως το θέτει ο ίδιος «όταν η ανάπτυξη του κεφαλαίου μίας χώρας καθίσταται το υποπροϊόν των δραστηριοτήτων ενός καζίνο, η δουλειά είναι πιθανόν να πάει στραβά» (Harman 1996, σ. 14· Harman 2008, σ. 17-18· Krugman 2009, σ. 55, 57-8).

Η περίοδος αμέσως μετά τον Πόλεμο (1945-1970), η οποία έχει χαρακτηριστεί και ως χρυσή εποχή του καπιταλισμού, φέρει τη σφραγίδα του μεγάλου αυτού οικονομολόγου. Είναι η εποχή της παραδοσιακής σοσιαλδημοκρατίας αλλά και της κεϋνσιανής παρεμβατικής πολιτικής, η επιτυχία της οποίας έκανε τον ρεπουμπλικάνο πρόεδρο των Ηνωμένων Πολιτειών Richard Nixon να πει, στο τέλος της δεκαετίας του 1960, το περίφημο «είμαστε όλοι κεϋνσιανοί τώρα». Ήταν εποχή ραγδαίας ανάπτυξης σε όλο το δυτικό κόσμο, χαμηλής ανεργίας, χαμηλού πληθωρισμού και αύξησης του βιοτικού επιπέδου των εργαζομένων. Οι γοργοί ρυθμοί ανάπτυξης συνδυάζονται με τη γέννηση και επέκταση του κράτους πρόνοιας, με αναδιανεμητικές πολιτικές, αλλά και με τη δραματική αύξηση των στρατιωτικών δαπανών σε πρωτόγνωρα επίπεδα λόγω του Ψυχρού Πολέμου. Τέλος, είναι η εποχή των σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών μέσω της πρόσδεσης με το δολάριο του συστήματος Bretton Woods, ένας εκ των βασικών αρχιτεκτόνων του οποίου ήταν ο ίδιος ο Keynes, και δημιουργήματά του υπήρξαν τόσο το γνωστό μας πλέον Διεθνές Νομισματικό Ταμείο όσο και η Παγκόσμια Τράπεζα. Η ελκυστικότητα του κεϋνσιανισμού επιτάθηκε από το γεγονός

ότι η περίοδος αυτή ήταν περίοδος χωρίς τις συνήθεις κυκλικές κρίσεις, πολλώ δε μάλλον κρίσεις σαν τη Μεγάλη Ύφεση του μεσοπολέμου.

Αυτή η περίπου ειδυλλιακή εικόνα θρυμματίζεται στο τέλος της δεκαετίας του 1960 και τις αρχές της δεκαετίας του 1970, όταν καταρρέει το σύστημα σταθερών ισοτιμιών του Bretton Woods, κατόπιν της απόφασης των Ηνωμένων Πολιτειών να θέσουν τέρμα στη μετατρεψιμότητα του δολαρίου σε χρυσό (Αύγουστος του 1971), και επανεμφανίζονται οι κυκλικές κρίσεις, οι οποίες επαναλαμβάνονται το 1974 και το 1979-1980. Οι δύο τελευταίες συνδυάζονται με τις δύο μεγάλες πετρελαϊκές κρίσεις της δεκαετίας του 1970. Αρχικά οι κυβερνήσεις προσπάθησαν να εφαρμόσουν τις κεϋνσιανές πολιτικές που είχαν λειτουργήσει στο παρελθόν. Ανακάλυψαν, όμως, ότι δεν λειτουργούσαν πια. Ως αποτέλεσμα έχουμε την εμφάνιση του προβλήματος του στασιμοπληθωρισμού, δηλ. της ταυτόχρονης ύπαρξης υψηλού πληθωρισμού με χαμηλή ή αρνητική ανάπτυξη και υψηλών ποσοστών ανεργίας. Ο στασιμοπληθωρισμός συνοδεύεται από δημοσιονομική κρίση, που αποτελεί και την απαρχή των μεγάλων δημοσίων ελλειμμάτων. Όλα αυτά σημαίνουν και την κατάρρευση του κεϋνσιανισμού ως σχολής οικονομικής σκέψης, αλλά και ως εργαλείου άσκησης οικονομικής πολιτικής. Τη θέση του έρχεται να πάρει ο Μονεταρισμός της σχολής του Σικάγο, με επικεφαλής το Milton Friedman και λίγο αργότερα η Νέα Κλασική Σχολή, που ουσιαστικά αποτελεί μία πιο ακραία εκδοχή του Μονεταρισμού με βασικούς εκπροσώπους τους Lucas, Barro και Sargent. Και οι δύο αυτές σχολές, μαζί με τη Νεο-αυστριακή Σχολή του Friedrich Hayek, είναι οι εκπρόσωποι της ιδεολογίας του νεοφιλευθερισμού στην οικονομική σκέψη.

Οι χρονιές 1979 και 1980 σηματοδοτούν τις απαρχές της κυριαρχίας του νεοφιλευθερισμού στο πολιτικό σκηνικό, με την εκλογή της Margaret Thatcher ως πρωθυπουργού στην Αγγλία και του Ronald Reagan στην προεδρία των Ηνωμένων Πολιτειών. Η παγκόσμια οικονομία μπαίνει σε μία νέα φάση που χαρακτηρίζεται από σαφώς ασθενέστερους ρυθμούς ανάπτυξης στον δυτικό κόσμο και την Ιαπωνία, αλλά με ραγδαίους ρυθμούς ανάπτυξης στην Κίνα και αργότερα στην Ινδία και σε άλλες αναδυόμενες οικονομίες, και από διαρκώς εντεινόμενο το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης. Αποτελούν αυτά τα δύο έτη, επίσης, ορόσημα όσον αφορά στην ασκούμενη οικονομική πολιτική, καθώς οι κεϋνσιανές πολιτικές που έχουν στο μεταξύ απαξιωθεί από τις κρίσεις της δεκαετίας του 1970, αντικαθίστανται από την οικονομική πολιτική που υπαγορεύουν τα νέα κυρίαρχα δόγματα του Μονεταρισμού και της Νέας Κλασικής Οικονομικής.

Σε τι συνίστανται, λοιπόν, αυτή η νέα οικονομική πολιτική; Πρώτον, ο στόχος της πλήρους απασχόλησης εξαφανίζεται από το οπτικό πεδίο της κυβερνητικής πολιτι-

κής, η οποία πλέον θεωρείται και συνολικά αναποτελεσματική. Σύμφωνα με το νέο κυρίαρχο δόγμα, υπάρχει ένα φυσικό ποσοστό ανεργίας, το οποίο οι κυβερνήσεις δεν μπορούν να αλλάξουν, και το μόνο που μπορεί και πρέπει μία κυβέρνηση να κάνει όταν έρχεται αντιμέτωπη με μία κρίση είναι να κρατάει την προσφορά του χρήματος σταθερή, και να αφήνει όλα τα υπόλοιπα στην αγορά. Για τους εκπροσώπους της Νέας Κλασικής Οικονομικής ακόμη και αυτό ήταν υπερβολικό, καθώς θεωρούσαν ότι και η προσφορά χρήματος θα πρέπει να αφεθεί στην ελεύθερη αγορά. Οι απόψεις αυτές εδράζονται στο δόγμα περί αποτελεσματικότητας των αγορών με το οποίο κάνει δυναμικά την επανεμφάνισή του. Ουσιαστικά έχουμε επάνοδο στην προ του Keynes κατάσταση των αυτορυθμιζόμενων αγορών. Ο παντογνώστης, ορθολογιστής, εγωιστής homo economicus επιστρέφει δριμύτερος, αυτή τη φορά μέσω της έννοιας των ορθολογικών προσδοκιών. Ο κόσμος της κυρίαρχης σύγχρονης μακροοικονομικής είναι ένας πλασματικός κόσμος, μία εικονική πραγματικότητα που κατοικείται από τέλεια ορθολογικά και εγωιστικά όντα, με ορθολογικές προσδοκίες, που ανταλλάσσουν τα προϊόντα τους σε τέλειες αγορές, οι οποίες καταλήγουν σε μία γενική ισορροπία, ένας εικονικός κόσμος που διαταράσσεται μονάχα από τυχαίους κλυδωνισμούς. Σύμφωνα με την έννοια των ορθολογικών προσδοκιών, τα οικονομούνται άτομα κάνουν πάντα τέλειες προβλέψεις, οι οποίες βασίζονται στην τέλεια πληροφόρηση που έχουν αλλά και στο γεγονός ότι χρησιμοποιούν το σωστό μοντέλο της οικονομίας. Πρόκειται για την αποθέωση του απόλυτα ορθολογικού ατόμου, στο οποίο πλέον δεν επιτρέπονται ούτε τα ανθρώπινα σφάλματα στις προβλέψεις του. Μία αποθέωση που αντανakλά την θέση που κατέχει ο εγωιστής άνθρωπος στην φιλελεύθερη ιδεολογία γενικότερα, όπως εκφράζεται μέσα από τη περίφημη ρήση της κυρίας Thatcher «δεν υπάρχει αυτό το οποίο ονομάζουμε κοινωνία. Υπάρχουν μόνο άτομα». Όπως το άτομο αποσπάται από τον κοινωνικό του περίγυρο, το ίδιο συμβαίνει και με την οικονομία, η οποία αυτονομείται και αυτή από τον κοινωνικό περίγυρο και κινείται πλέον με αυτόματο πιλότο.

Τα υπόλοιπα στοιχεία που συνθέτουν την οικονομική πολιτική της νεοφιλελεύθερης εποχής Reagan και Thatcher είναι η εμμονή με την τιθάσευση του πληθωρισμού και με τους ισοσκελισμένους προϋπολογισμούς. Η εμμονή αυτή αντανakλάται και στη συνθήκη του Maastricht, η οποία εμπεριέχει μόνο νομισματικούς στόχους (δημόσιο έλλειμμα, δημόσιο χρέος, πληθωρισμός κ.λπ.) χωρίς καμία αναφορά σε κοινωνικούς στόχους, στην ανάπτυξη, την πλήρη απασχόληση κ.λπ. Για την εφαρμογή αυτών των πολιτικών χρειαζόταν μία ανεξάρτητη Κεντρική Τράπεζα με αυτοματοποιημένους κανόνες και αποστασιοποιημένη από τον δημοκρατικό έλεγχο. Η ειρωνεία εδώ είναι ότι ενώ έδιναν τόση μεγάλη έμφαση στον πληθωρισμό και στα άλλα

νομισματικά μεγέθη, αγνόησαν επιδεικτικά τους κινδύνους από την έκρηξη των τιμών σε συγκεκριμένες αγορές, όπως η αγορά ακινήτων και χρηματοπιστωτικών προϊόντων.

Άλλα στοιχεία της οικονομικής πολιτικής είναι η εκτεταμένη απορρύθμιση των αγορών και ειδικά των χρηματαγορών, οι εκτεταμένες ιδιωτικοποιήσεις, και, τελικά, η αποδόμηση του κράτους πρόνοιας. Πολλά βέβαια από αυτά δεν τηρήθηκαν στην πράξη, καθώς οι προϋπολογισμοί ήταν σπάνια ισοσκελισμένοι, ενώ κάθε φορά που φαινόταν ότι μία μεγάλη επιχείρηση ή τράπεζα οδεύει προς χρεοκοπία οι κυβερνήσεις ξεχνούσαν την ιδεολογία της ελεύθερης αγοράς και παρενέβαιναν για να τη στηρίξουν, όπως έγινε για παράδειγμα με το Hedge Fund «Long Term Capital Investment» το 1998. Αποτέλεσμα αυτών των πολιτικών και αυτού του μοντέλου ανάπτυξης ήταν η συγκράτηση των μισθών σε χαμηλά επίπεδα και η αύξηση των ανισοτήτων. Έτσι, για παράδειγμα, οι μισθοί στις Ηνωμένες Πολιτείες το 1995 ήταν χαμηλότεροι από το 1970. Η κερδοφορία από την άλλη πλευρά, παρότι ανέκαμψε μετά τις κρίσεις του 1974 και του 1980-1982, ποτέ δεν επέστρεψε στα επίπεδα που ήταν στις δεκαετίες του 1950 και 1960. Συνέπεια όλων αυτών των εξελίξεων ήταν αφενός το φαινόμενο της αποβιομηχανοποίησης, και αφετέρου η υπερδιόγκωση του χρηματοπιστωτικού τομέα σε επίπεδα πρωτοφανή. Έτσι, για παράδειγμα στη Μ. Βρετανία, μεταξύ του 1995 και του 2005 περίπου, χάθηκαν 1,5 εκ. θέσεις εργασίας στον μεταποιητικό τομέα, ενώ ταυτόχρονα δημιουργήθηκαν άλλες τόσες στον τομέα των χρηματοπιστωτικών και άλλων υπηρεσιών. Αντίστοιχη πορεία είχαν και τα χρηματοπιστωτικά κέρδη σε σχέση με τα κέρδη σε άλλους τομείς της οικονομίας. Το ποσοστό των κερδών του χρηματοπιστωτικού τομέα στα συνολικά κέρδη αυξήθηκε από 10% στις αρχές της δεκαετίας του 1980 στο 40% το 2006 (Luccarelli 2009, σ. 52· Crotty 2008).

Το φαινόμενο αυτό της υπερδιόγκωσης του χρηματοπιστωτικού τομέα έχει ονομαστεί *χρηματοπιστωτικοποίηση* (financialisation). Η αυξανόμενη εξάρτηση των μεγάλων επιχειρήσεων από τις ανοικτές χρηματαγορές για άντληση κεφαλαίων αντί να δανείζονται από τις εμπορικές τράπεζες, ώθησε τις τελευταίες να αναμειχθούν σε κερδοσκοπικές δραστηριότητες στις αγορές ακινήτων και χρηματοπιστωτικών παραγώγων, όπως επίσης και σε καταναλωτικά και στεγαστικά δάνεια σε νοικοκυριά. Αναμφίβολα, η πλέον εκπληκτική απόδειξη της χρηματοπιστωτικοποίησης ήταν η αστρονομική αύξηση της αγοράς των παραγώγων. Η θεωρητική αξία των τελευταίων αυξήθηκε από \$41 τρις το 1997, σε \$677 τρις το 2007 (Callinicos 2010, σ. 74), δηλ. περίπου 17 φορές ή 1700% μέσα σε δέκα χρόνια. Έφτασε δηλαδή να αντιπροσωπεύει αξία δέκα φορές μεγαλύτερη από το παγκόσμιο Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν, το οποίο υπολογίζεται σε περίπου \$70 τρις. Αυτή η εξωφρενική κούρσα της χρηματοπιστωτικοποίησης της οικονομίας ήταν

αποτέλεσμα και της απορρύθμισης του χρηματοπιστωτικού τομέα που τον μετέτρεψε σε ένα απέραντο καζίνο, σπρώχνοντάς τον στη ζώνη της ακραίας αστάθειας, με πρακτικές που ευνοούν το γρήγορο κέρδος, με τις τεράστιες αμοιβές και τα μπόνους των golden boys, με το short selling και την αχαλίνωτη κερδοσκοπία. Έχει σημασία στο επίπεδο του συμβολισμού να αναφέρουμε μία τέτοια προσπάθεια απορρύθμισης που πήρε τη μορφή ανάκλησης ενός νόμου (του περίφημου Glass-Steagall Act), που είχε θεσπιστεί από τον Roosevelt το 1933, εν μέσω της κατάρρευσης του αμερικανικού τραπεζικού συστήματος της δεκαετίας του 1930, και ο οποίος νόμος εμποδίζει τις εμπορικές τράπεζες να συμμετέχουν σε δραστηριότητες των επενδυτικών τραπεζών (1999). Άλλες απορρυθμιστικές προσπάθειες περιλαμβάνουν την απόφαση από την κυβέρνηση Clinton να μην ρυθμιστεί η αγορά των CDS, και η απόφαση το 2004 να επιτραπεί στις τράπεζες να αυξήσουν την αναλογία του παθητικού προς το ενεργητικό (τη μόχλευση) από 10:1 σε 30:1 (Skidelsky 2009, σ. 7, 43). Αυτή η ανάκληση ήταν το επιστέγασμα δύο δεκαετιών ριζικής απορρύθμισης του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Δέκα χρόνια μετά από αυτή την ανάκληση, το χρηματοπιστωτικό σύστημα θα ξαναζούσε στιγμές της δεκαετίας του 1930. Ήταν το κατακλυσμιαίο επιστέγασμα τριών δεκαετιών νεοφιλελεύθερης οικονομικής πολιτικής (Lucarelli 2009, σ. 52).

Αυτές οι εξελίξεις συνοδεύτηκαν από την έκρηξη του χρέους μεταξύ των δεκαετιών του 1980 και του 2000. Το συνολικό χρέος στις ΗΠΑ που περιλαμβάνει το δημόσιο χρέος, το χρέος του ιδιωτικού τομέα και το χρέος των νοικοκυριών, από μιάμιση φορά το Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν των ΗΠΑ τη δεκαετία του 1980 εκτινάχτηκε σε τρεισήμισι φορές το 2007. Οι λειτουργίες που διαδραματίζει η ύπαρξη του χρέους είναι ότι αφενός μεν τονώνει την αγορά αυξάνοντας τη ζήτηση για προϊόντα που δεν θα μπορούσαν να απορροφηθούν, εξισορροπώντας κατ' αυτόν τον τρόπο την μείωση της αγοραστικής δύναμης των εργαζομένων εξαιτίας της μείωσης των μισθών, και αφετέρου ότι τονώνει την κερδοφορία μέσω της ροής των τόκων. Έτσι φτάσαμε στη λεγόμενη οικονομία του χρόνιου χρέους.

Υπάρχει όμως ένα πρόβλημα. Το χρηματοπιστωτικό σύστημα πληρώνει κέρδη, μπόνους, μισθούς και μοιράζει δάνεια, αλλά δεν παράγει τα προϊόντα τα οποία θα αγοράσουν με αυτά. Άρα η υπερδιόγκωση δεν αντανakλά τις εξελίξεις στην πραγματική οικονομία. Όταν συμβαίνει αυτό, το αποτέλεσμα είναι να δημιουργούνται φούσκες, που είναι τεχνητές αυξήσεις στις αξίες κάποιων αγαθών ή περιουσιακών στοιχείων (assets) που δεν αντανakλούν τα πραγματικά δεδομένα των αντίστοιχων αγορών. Μέσω τέτοιων φουσκών κατέστη δυνατό να βγει η οικονομία των ΗΠΑ από τις υφέσεις των δεκαετιών του 1980, 1990 και

2000. Μία από αυτές τις φούσκες ήταν και η φούσκα στην αγορά ακινήτων, η οποία βοήθησε μεν την αμερικάνικη οικονομία να βγει από την ύφεση που ακολούθησε την κατάρρευση της Enron και της WorldCom το 2000, αλλά που όταν έσκασε το 2006 προκάλεσε τεράστιο πάταγο, συμπαρασύροντας τελικά την παγκόσμια οικονομία στη μεγαλύτερη κρίση των τελευταίων 80 χρόνων και σε μία βαθιά ύφεση (Harman 2008, σ. 19-27).

5. Η φορμαλιστική επανάσταση στα οικονομικά

Ας αφήσουμε για λίγο τις εξελίξεις στην πραγματική οικονομία και ας επανέλθουμε στις εξελίξεις στην οικονομική σκέψη. Πολύ σύντομα μετά την εμφάνιση του βιβλίου του Keynes, μια νεότευκτη διαδικασία τέθηκε σε κίνηση, μια διαδικασία που σχετίστηκε με την αυξανόμενη τάση για περισσότερο φορμαλισμό, μαθηματικοποίηση και αξιωματικοποίηση των οικονομικών. Το 1953, ο γνωστός μας Milton Friedman, κάτοχος του βραβείου της Σουηδικής Κεντρικής Τράπεζας στη μνήμη του Alfred Nobel, γράφει ένα άρθρο στο οποίο υποστηρίζει ότι: πρώτον, ο ρόλος της οικονομικής θεωρίας δεν είναι να εξηγεί τα οικονομικά φαινόμενα, αλλά να κάνει σωστές προβλέψεις, και δεύτερον, ότι οι υποθέσεις των οικονομολόγων δεν είναι απαραίτητο να είναι ρεαλιστικές, αρκεί να κάνουν σωστές προβλέψεις. Όχι μόνο αυτό, αλλά όσο λιγότερο ρεαλιστικές είναι οι υποθέσεις τόσο καλύτερες είναι οι θεωρίες. Εάν οι προβλέψεις είναι σωστές, τότε κανείς προχωρά «σαν να» ήταν αυτές οι υποθέσεις ορθές. Παρά τη σφοδρή κριτική που δέχτηκε αυτή η θέση, έμελλε να παίξει σημαντικό ρόλο στις περαιτέρω εξελίξεις στην οικονομική σκέψη, απλούστατα γιατί ήταν βολική. Κατά ένα τρόπο απενοχοποίησε τους οικονομολόγους οι οποίοι άρχισαν πλέον να κατασκευάζουν όλο και λιγότερο ρεαλιστικά υποδείγματα, χρησιμοποιώντας όλο και πιο περίπλοκες μαθηματικές μεθόδους. Η έμφαση άρχισε να δίνεται όλο και περισσότερο στην τελειοποίηση των μαθηματικών τεχνικών και πολύ λιγότερο, ή και καθόλου, στην κατανόηση του οικονομικού γίνεσθαι. Έτσι κατασκευάστηκε μία ολόκληρη γενιά οικονομολόγων, οι οποίοι έχουν αποκληθεί idiot savants (σε ελεύθερη μετάφραση ηλίθιοι σοφοί), δηλαδή επιστήμονες με άριστη τεχνική κατάρτιση αλλά χωρίς ουσιαστική γνώση της λειτουργίας της πραγματικής οικονομίας. Τα δε υποδείγματα αποδείχτηκε ότι δεν ήταν ούτε ρεαλιστικά, αλλά ούτε και σωστές προβλέψεις έκαναν. Το γεγονός ότι κανένα από τα τόσα εξαιρετικά πολύπλοκα υποδείγματα, όπως της Αμερικανικής Ομοσπονδιακής Τράπεζας και του ΔΝΤ, δεν κατάφερε να προβλέψει την κρίση μιλάει από μόνο του. Είναι δε εξαιρετικά ειρωνικό το γεγονός ότι ένας οικονομολόγος ο οποίος την προέβλεψε με ακρίβεια, ο Nouriel Roubini, δεν ελήφθη καν υπόψη, ακριβώς γιατί δεν χρησιμοποίησε κάποιο μαθηματικό μοντέλο, τα οποία όμως στο μεταξύ είχαν αποτύχει να κάνουν αντίστοιχη

πρόβλεψη. Είναι η αποθέωση του φετιχισμού της τεχνικής σε βάρος της πραγματικότητας. Αυτό είναι το φαινόμενο του φορμαλισμού στην οικονομική επιστήμη (Blaug 2003).

Το πρόβλημα αυτό αναδείχθηκε με δραματικό τρόπο σε μία μελέτη των Arjo Klamer και David Colander που δημοσιεύτηκε το 1990. Η μελέτη αυτή αφορούσε στα διδακτορικά προγράμματα των πέντε κορυφαίων πανεπιστημίων της Αμερικής και βασίστηκε σε ερωτηματολόγια στα οποία κλήθηκαν να απαντήσουν οι υποψήφιοι διδάκτορες, όπως και σε συνεντεύξεις που έδωσαν. Ένα από τα συμπεράσματα της έρευνας είναι συνταρακτικό. Από τους ερωτηθέντες, μόλις το 3,4% θεωρεί τη γνώση γύρω από την πραγματική οικονομία πολύ σημαντική για την επιτυχία στο διδακτορικό πρόγραμμα, ενώ το 57% θεωρεί ως πολύ σημαντική την εξαιρετική επίδοση στα μαθηματικά. Με άλλα λόγια, οι φοιτητές θεωρούσαν ότι η γνώση των τεχνικών και όχι η γνώση της λειτουργίας της οικονομίας ήταν το κυριότερο προαπαιτούμενο για την επιτυχία στο διδακτορικό τους πρόγραμμα.

Αυτή την αρρώστια των σύγχρονων οικονομικών έχουν στηλιτεύσει μία σειρά διακεκριμένων οικονομολόγων. Ο Paul Krugman (2009, σ. 53-54) για παράδειγμα, διατείνεται ότι «το επάγγελμα των οικονομολόγων έχει εκτροχιαστεί επειδή οι οικονομολόγοι ως σύνολο μπέρδεψαν την ομορφιά των φαινομενικά εντυπωσιακών μαθηματικών με την αλήθεια [...] Ο κύριος λόγος της αποτυχίας του επαγγέλματος ήταν η επιθυμία για μια διανοητικά κομψή προσέγγιση που θα ερμήνευε τα πάντα, η οποία θα έδινε επιπλέον στους οικονομολόγους τη δυνατότητα να επιδείξουν τη μαθηματική δεινότητά τους». Σύμφωνα δε με τον Milton Friedman, «τα οικονομικά έχουν μετατραπεί σε έναν όλο και περισσότερο παρωχημένο κλάδο των μαθηματικών αντί να ασχολούνται με πραγματικά οικονομικά προβλήματα».

Το εκπληκτικό είναι πως η κριτική αυτή ασκείται από εκπροσώπους της συγκεκριμένης τάσης στην οικονομική, που οι ίδιοι στηλιτεύουν. Ειδικά ο Paul Krugman έγραψε ήδη από το 1978 ένα σαρκαστικό άρθρο που δημοσιεύτηκε μόλις το 2010, με τίτλο «Η θεωρία του διαστρικού εμπορίου» (Krugman 2010). Στην περίληψη του άρθρου διαβάζουμε: «Αυτή η εργασία επεκτείνει την διαπλανητική θεωρία του εμπορίου σε ένα διαστρικό πλαίσιο. Ασχολείται κυρίως με το ερώτημα: πώς μπορούν να καταγραφούν τα επιτόκια για τα αγαθά που μεταβιβάζονται, όταν τα αγαθά αυτά ταξιδεύουν κοντά στην ταχύτητα του φωτός; Αυτό είναι ένα πρόβλημα γιατί ο χρόνος που απαιτείται για τη μεταβίβαση εμφανίζεται λιγότερος σε έναν παρατηρητή που ταξιδεύει μαζί με τα αγαθά σε σχέση με έναν σταθερό παρατηρητή. Μία λύση αντλείται από την οικονομική θεωρία και δύο άχρηστα αλλά αληθινά θεωρήματα αποδεικνύονται». «Άχρηστα αλλά αληθινά»: σε αυτές τις δύο λέξεις ο Krugman αιχμαλωτίζει ένα από τα κύρια προβλήματα

της σύγχρονης οικονομικής, στην οποία θα ασκούσε κριτική ξανά τρεις δεκαετίες αργότερα, αφού όμως είχε τιμηθεί με το βραβείο της Σουηδικής Κεντρικής Τράπεζας στη μνήμη του Alfred Nobel, όντας ένας από τους κύριους εκπροσώπους της.

Αυτή η διαδικασία αυξανόμενου φορμαλισμού και μαθηματοποίησης είχε ως προϋπόθεση τον εξοστρακισμό του ιστορικού και κοινωνικού στοιχείου από την οικονομική θεώρηση, μια αποκοπή που, όπως είδαμε, έλκει τις απαρχές της στη μετάβαση από την (κλασική) πολιτική οικονομία στη (νεοκλασική) οικονομική, και η οποία οδήγησε στη σύνθεση ενός σχεδόν ολοκληρωτικά νέου επιστημονικού σώματος, αποσπασμένου από οιοδήποτε ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο. Ουσιαστικά ο σκοπός της διαδικασίας αυτής εδραζόταν στην προσπάθεια οικοδόμησης ενός θεωρητικού σχήματος με καθολική ισχύ, εντελώς αποκομμένου από το κοινωνικό και ιστορικό περιβάλλον (Milonakis / Fine 2009). Πουθενά αλλού η απόσπαση αυτή δεν κατέστη εναργέστερη, όπως στην τάση του χρηματοπιστωτικού τομέα να προσλαμβάνει φυσικούς και μαθηματικούς, άτομα δηλαδή χωρίς ιδιαίτερη κατάρτιση στις πραγματικές λειτουργίες της οικονομίας, μια τάση που ο δημοσιογράφος της *Wall Street Journal* Scott Patterson (2010) κατέκρινε στο πρόσφατο βιβλίο του *The Quants*, όπου περιγράφει με γλαφυρότητα «πώς η νέα ράτσα μαθηματικών-μάγων κυρίευσε τη Wall Street και παραλίγο να την αποσαρθρώσει».

Η νέα φορμαλιστική περίοδος, η οποία συνδέθηκε με την «αμερικανοποίηση» και την περαιτέρω τυποποίηση και ομογενοποίηση της οικονομικής επιστήμης είχε ως επακόλουθο μία νεοαποκτηθείσα αυτοπεποίθηση των θεραπευτών της μεθόδου αυτής, μια αυτοπεποίθηση που μεταφράστηκε σε ένα σύνδρομο ανωτερότητας σε σχέση με τις υπόλοιπες κοινωνικές επιστήμες, όπως αποκρυσταλλώθηκε μέσω της διαδικασίας του «ιμπεριαλισμού των οικονομικών» («economics imperialism»), όπως αυτός εκφράστηκε μέσα από το έργο του Gary Becker του Πανεπιστημίου του Σικάγο και άλλων, της «αποικιοποίησης», δηλαδή, των υπόλοιπων κοινωνικών επιστημών μέσω της εφαρμογής της «οικονομικής μεθόδου» στην ανάλυση όλων των κοινωνικών φαινομένων, όπως η οικογένεια, οι εξαρτήσεις, το διαζύγιο, το δίκαιο, κ.λπ. (Fine / Milonakis 2009). Αυτή η διαδικασία τυποποίησης και ομογενοποίησης των οικονομικών έφτασε στο απόγειό της, που πλησίαζε τα όρια της καθολικής κυριαρχίας τη δεκαετία του 1970.

Συνέπεια της «φορμαλιστικής επανάστασης» ήταν το γεγονός ότι μόνο οι πλευρές εκείνες της κεϋνσιανής θεωρίας που μπορούσαν εκφραστούν μέσω υποδειγμάτων ενσωματώθηκαν στην επονομαζόμενη «νεοκλασική σύνθεση». Η υπαγωγή της σκέψης του στην «φορμαλιστική επανάσταση» σήμανε πως το σύνολο των ρηξικέλευθων

και ριζοσπαστικών εκφάνσεων της συλλογιστικής του είτε εκτοπίστηκαν πλήρως είτε αναδιατυπώθηκαν μέσω μαθηματικών και διαγραμματικών προσεγγίσεων, αλλοιώνοντας με αυτόν τον τρόπο την ουσία τους. Το αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας χαρακτηρίστηκε «νόθος κεϋνσιανισμός», από τη Joan Robinson, ή «υδραυλικός κεϋνσιανισμός» (Allan Coddington 1983).

Η μοίρα του κεϋνσιανισμού αποκρυσταλλώνεται ζωηρά και σαρκαστικά στη μετάβαση από τη ρήση του Richard Nixon στο τέλος της δεκαετίας του 1960 «είμαστε όλοι κεϋνσιανοί τώρα» στον σαρκασμό του Robert Lucas, ο οποίος στα 1980 σχολιάζει πως «δεν μπορεί κανείς να βρει πλέον καλούς οικονομολόγους άνω των σαράντα ετών που να θεωρούν τους εαυτούς τους ή το έργο τους ως κεϋνσιανό [...] Στα ερευνητικά σεμινάρια, κανένας δεν αντιμετωπίζει την κεϋνσιανή θεωρία με σοβαρότητα πλέον· το ακροατήριο αρχίζει τους ψιθύρους και τα χάχανα» (Lucas 1980, σ. 19, αναφέρεται στο Kurz 2010, σ. 13). Αυτά είναι τα οικονομικά του νεοφιλελεύθερου δόγματος, που επεκράτησε από την εποχή των Reagan και Thatcher στη δεκαετία του 1980, τα οποία βασίζονται στην διττή υπόθεση των ορθολογικών προσδοκιών και των αποτελεσματικών αγορών.

Παρόμοια αντιμετώπιση με τον κεϋνσιανισμό αντιμετωπίζει και οιοσδήποτε διαφορετικός τύπος ανάλυσης ή εναλλακτικός τρόπος προσέγγισης. Αυτό το φαινόμενο έχει προχωρήσει σε τέτοιο βαθμό, ώστε οτιδήποτε δεν μπορεί να διατυπωθεί με τη μορφή υποδείγματος να θεωρείται ως μη οικονομικό ή ακόμη χειρότερα μη επιστημονικό και να μη λαμβάνεται υπόψη. Αυτή η ολοκληρωτική απουσία ανεκτικότητας αποτελεί μια βασική ιδιότητα της σύγχρονης οικονομικής, παράλληλα με τη βάρβαρη μεταχείριση τόσο της ιστορίας οικονομικής σκέψης όσο και της μεθοδολογίας, και την σχεδόν ολοκληρωτική απουσία αναστοχασμού. Η ορθόδοξη νεοκλασική οικονομική δεν είναι αδιάλλακτη μόνο προς τις εναλλακτικές επιστημονικές προσεγγίσεις. Παρόμοια αδιαφορία καταδεικνύει για οποιαδήποτε κριτική, ακόμα και όταν προέρχεται από το εσωτερικό της, μέσα από τους ίδιους τους κόλπους της.

Ένα άλλο αίτιο της έπαρσης και της αδιαλλαξίας των κυρίαρχων οικονομικών είναι το θεσμικό μονοπώλιο που χαίρει η ακαδημαϊκή ελίτ του επαγγέλματος, όπως αυτό εκφράζεται από τις θέσεις που κατέχουν οι εκπρόσωποί της στα κορυφαία πανεπιστημιακά ιδρύματα και επιστημονικά περιοδικά, το γεγονός ότι έχει πρόσβαση στη μερίδα του λέοντος της χρηματοδότησης, ότι καταλαμβάνει κεντρικές διαχειριστικές θέσεις, και ότι σε μέλη αυτής της ελίτ απονέμεται το 90% των βραβείων της Σουηδικής Κεντρικής Τράπεζας στη μνήμη του Alfred Nobel.

Τέλος, υπάρχουν και τα άμεσα συμφέροντα πολλών πανεπιστημιακών, που δραστηριοποιούνται κυρίως στο χρηματοπιστωτικό τομέα, μια διάσταση που εντάθηκε κατά

τη διάρκεια της χρηματιστικής περιόδου μετά το 1980. Ο Philip Mirowski (2010, σ. 39) του Πανεπιστημίου του Notre Dame ορθώς διερωτάται: «ενδιαφέρεται κανένας για το γεγονός ότι ο Martin Feldstein [καθηγητής στο Παν/μιο Harvard και σύμβουλος του Ronald Reagan] συμμετείχε στο συμβούλιο της AIG [της μεγαλύτερης ασφαλιστικής εταιρείας στον κόσμο], όταν η τελευταία οδηγήθηκε στην καταστροφική αποτυχία της; Ή για το ότι ο Paul Krugman υπήρξε σύμβουλος της Enron [η οποία επίσης κατέρρευσε το 2000]...; Έχει κανείς περιέργεια για την ιστορία χρηματοδότησης και οργάνωσης του Σχολής του Σικάγο; Ενδιαφέρεται κάποιος για το γεγονός πως ο Larry Summers [επίσης καθηγητής στο Παν/μιο Harvard και πρώην υπουργός Οικονομικών στην κυβέρνηση του Bill Clinton] εργαζόταν για αναρίθμητα κερδοσκοπικά κεφάλαια και επενδυτικές επιχειρήσεις προτού αυτά διασωθούν από μια επιτροπή που περιλάμβανε τον ίδιο τον Larry Summers; Είναι αυτό που ο Charles Ferguson (2010, σ. 3) χαρακτηρίζει ως τη «σύγκλιση των ακαδημαϊκών οικονομικών, της Wall Street και της πολιτικής ισχύος».

6. Οι θεωρητικές αντιδράσεις στην κρίση

Ποιες είναι, λοιπόν, οι πιθανότητες αυτή τη φορά να διαφοροποιηθούν τα πράγματα, όσον αφορά στις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην οικονομική επιστήμη; Η εικόνα που έχουμε διαγράψει ως τώρα για την κατάσταση της επιστήμης μας, δεν αφήνει πολλά περιθώρια αισιοδοξίας. Πέραν μερικών οξύτατων κριτικών, προερχόμενων κυρίως από το κεϋνσιανό και το νεοκεϋνσιανό στρατόπεδο (συμπεριλαμβανομένων εκπροσώπων όπως οι Krugman, Stiglitz, Skidelsky, αλλά και του καθηγητή του Πανεπιστημίου του Σικάγο Posner), οι μέχρι στιγμής αντιδράσεις στο πλαίσιο της κυρίαρχης οικονομικής κάθε άλλο παρά αισιοδοξία αποπνέουν. Για ορισμένους καθηγητές του Πανεπιστημίου του Σικάγο, όπως ο Fama (ο πατέρας της θεωρίας των αποτελεσματικών αγορών) και ο John Cochrane, τίποτα δεν έχει αλλάξει. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο ίδιος ο Fama (2010): «Δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε τι προκαλεί τις υφέσεις. Τώρα δεν είμαι μακρο-οικονομολόγος και δεν αισθάνομαι άσχημα περί τούτου. (Γέλια) Ουσιαστικά δεν γνωρίζαμε ποτέ [...] Τα οικονομικά δεν είναι τόσο αποτελεσματικά στο να ερμηνεύουν τις διακυμάνσεις της οικονομικής δραστηριότητας». Επομένως, ο Fama και τα κυρίαρχα οικονομικά δεν είναι σε θέση να ερμηνεύσουν την εμφάνιση κρίσεων, άρα μπορούμε να συνεχίσουμε να προσποιούμαστε πως απλά δεν υπάρχουν. Κατά τα λοιπά, οι αντιδράσεις στους κύκλους της κυρίαρχης οικονομικής ποικίλουν από τις εκκλήσεις για αρτιότερα υποδείγματα μέσω της τροποποίησης κάποιων υποκείμενων υποθέσεων ή τη μετατόπιση προς δυναμικότερα υποδείγματα, μέχρι την επίκληση της ανάγκης για βαθύτερη διεξόδυση στην ανθρώπινη ψυχοσύνθεση, όπως για παράδειγμα υποδει-

κνύουν οι εκπρόσωποι του νέου κλάδου της οικονομικής, της συμπεριφορικής οικονομικής. Με άλλα λόγια, όπως το θέτει ο Steve Keen (2009, σ. 3), όσο και αν «η “ακαταμάχητη ισχύς” της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης είναι πράγματι τεράστια, το ίδιο ισχύει και για τη δύναμη της αδράνειας σε σχέση με το “αμετακίνητο αντικείμενο” της οικονομικής πίστης». Οι δίδυμοι πυλώνες αυτού του «αμετακίνητου αντικειμένου» είναι η αναπόδραστη εστίαση στο άτομο, ορθολογικό ή μη, και η αξιωματική μέθοδος οικοδόμησης υποδειγμάτων.

Γιατί όμως έχουν έτσι τα πράγματα, και σε τι διαφοροποιείται η τωρινή κατάσταση από τη δεκαετία του 1930, όταν και εμφανίστηκαν κάποια ρήγματα με τη μορφή της επονομαζόμενης «κεϋνσιανής επανάστασης», ακόμα και αν, όπως έχουμε αναλύσει ήδη, οι επενέργειές της έγιναν αισθητές κυρίως στην οικονομική πολιτική και όχι στην οικονομική θεωρία; Οι διαφοροποιήσεις εδράζονται πρωτίστως στις επικρατούσες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες και στην κατάσταση μέσα στην οικονομική επιστήμη. Στη δεκαετία του '30 και ενώ η Δύση είχε βυθιστεί στη δίνη της Μεγάλης Ύφεσης, η Σοβιετική Ένωση ήταν μια ραγδαία αναπτυσσόμενη οικονομία. Υπό τις συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες, η κεϋνσιανή πρόσκληση για εντονότερη κρατική παρέμβαση στην οικονομία αποτελούσε προσαρμογή στην ανάγκη για πραγματισμό και στην «επιτακτική πολιτική επιταγή να αντιμετωπιστεί ο κομμουνισμός» (Skidelsky 2009, σ. 103). Μετά την κατάρρευση των οικονομιών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης και τον θρίαμβο του νεοφιλελευθερισμού στη Δύση, ιδιαίτερα μετά τη δεκαετία του 1980, η επιτακτική ανάγκη για παρεμβατικές πολιτικές εξαλείφθηκε. Αλλά και εντός της ακαδημαϊκής κοινότητας, η περίοδος του μεσοπολέμου χαρακτηρίζεται από τον αναντίρρητο επιστημονικό πλουραλισμό μεθόδων και θεωρητικών προσεγγίσεων. Παρότι η νεοκλασική οικονομική ήταν ήδη ανερχόμενη, δεν είχε ακόμα επικρατήσει πλήρως στην οικονομική επιστήμη, με την Παλαιά (Αμερικανική) Θεσμική Σχολή να κυριαρχεί στις Ηνωμένες Πολιτείες. Τα οικονομικά τότε ήταν μάλλον μία αφηγηματική επιστήμη παρά μία επιστήμη που βασιζόταν στις τεχνικές (Hodgson 2009, σ. 1211).

7. Αντί επιλόγου

Αυτό που προκύπτει ως αδήριτη αναγκαιότητα για την περαιτέρω εξέλιξη των οικονομικών, είναι η απομάκρυνση από τις μονολιθικές προσεγγίσεις της οικονομικής επιστήμης, όπως αυτές διαγράφηκαν από τα κυρίαρχα οικονομικά που «φετιχοποίησαν» την κατασκευή υποδειγμάτων και το οικονομούν άτομο. Απαραίτητη προϋπόθεση είναι η αποστασιοποίηση της οικονομικής επιστήμης από την έννοια της ισορροπίας, γιατί είναι αδύνατον να ερμηνεύσουμε τη λειτουργία του πλέον δυναμικού και ασταθούς συστήματος που εμφανίστηκε ποτέ στην ιστορία με όρους

στατικούς, αλλά και από τον μύθο της αποτελεσματικότητας των αγορών, ειδικά των χρηματοπιστωτικών αγορών, ο οποίος πλέον κατέρρευσε μέσα στη δίνη της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης. Εξίσου σημαντική είναι η προώθηση ξανά του πλουραλισμού και η ανάπτυξη μεθόδων και προσεγγίσεων πέρα από τις ατομικιστικές αξιωματικού τύπου προσεγγίσεις, προς την κατεύθυνση μιας συστημικής, μακρο-δυναμικής, ιστορικά καθορισμένης και κοινωνικά ενσωματωμένης ανάλυσης του καπιταλισμού, που θα αναδεικνύει τους ενδογενείς παράγοντες που αποτελούν την πηγή της δυναμικότητας, της αστάθειας του συστήματος αλλά και των οικονομικών κρίσεων, και θα προτείνει μέτρα οικονομικής πολιτικής με στόχο τη βελτίωση ή την υπέρβαση του συστήματος με απώτερο σκοπό την άνοδο της κοινωνικής ευημερίας των πολιτών. Με άλλα λόγια, χρειαζόμαστε μία νέα πολιτική οικονομία που θα αντιμετωπίζει την οικονομική ως κοινωνική και όχι ως θετική επιστήμη, και που θα υπερβαίνει τις αδυναμίες της κυρίαρχης οικονομικής σκέψης και θα εντάσσει οργανικά το κοινωνικό, ιστορικό και πολιτικό στοιχείο στον πυρήνα της οικονομικής ανάλυσης. Μία τέτοια προσπάθεια δεν χρειάζεται να ξεκινήσει από το μηδέν. Τα οικονομικά ως επιστημονικός κλάδος είναι ευλογημένος με το να έχει μία πλούσια κληρονομιά, η οποία δυστυχώς ξεχάστηκε στην πορεία της εξέλιξης της επιστήμης. Χαρακτηριστικό αυτής της εξέλιξης είναι το γεγονός ότι όλοι οι μεγάλοι κλασικοί της οικονομικής σκέψης, από τον Karl Marx μέχρι τον Thorstein Veblen της Αμερικανικής Θεσμικής Σχολής και από τον μεγάλο φιλελεύθερο Joseph Schumpeter ως τον Keynes, έχουν πάψει να διδάσκονται στα Πανεπιστήμια.²

Χρειάζεται, λοιπόν, να επιστρέψουμε σε αυτές τις ρίζες για να οικοδομήσουμε μία νέα θεωρητική σύλληψη, μακριά από τον αποστεωμένο και στεγνό τρόπο σκέψης της κυρίαρχης οικονομικής. Για να επιτευχθεί αυτό το κάθε άλλο παρά εύκολο εγχείρημα χρειάζεται, όπως το θέτει ο Keynes (2001, σ. 23), «ένας μακροχρόνιος αγώνας απόδρασης [...] από τους συνήθεις τρόπους σκέψης και έκφρασης [...] Η δυσχέρεια δεν βρίσκεται στις νέες ιδέες, αλλά στην αποκόλληση από τις παλιές που, τουλάχιστον για όσους μεγαλώσαμε με αυτές, διακλαδώνονται σε κάθε γωνιά του μυαλού μας».

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Το άρθρο αυτό βασίζεται σε ομιλία του συγγραφέα στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, στο πλαίσιο του σεμιναρίου που διοργανώθηκε από το Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και τα μέλη του Τμήματος Αλίκη Αγγελίδου και Ράνια Αστρινάκη, με τίτλο «Με αφορμή την ελληνική κρίση: πώς μπορούμε να (ξανα)σκεφτούμε το πολιτικό και το οικονομικό στην εποχή του νεοφιλελευθερισμού», και αντλεί υλικό (ειδικά στις ενότητες 5 και 6) από το Μυλωνάκης, 2011.
- 2 Είναι χαρακτηριστικό ότι, έναν μόλις χρόνο μετά την παγκόσμια οικονομική κρίση, ο έτερος της Σχολής του Σικάγο Richard

Posner έγραφε ένα άρθρο με τίτλο «How I Became a Keynesian», όπου κάνει την απίστευτη παραδοχή ότι μέχρι τότε δεν είχε διαβάσει Keynes, πολλώ δε μάλλον τους υπόλοιπους κλασικούς.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Blaug M., «The Formalist Revolution of the 1950s», στο W. J. Samuels / J. E. Biddle / J. B. Davis (επιμ.), *A Companion to the History of Economic Thought*, Οξφόρδη (Μ.Β.)-Μάλντεν-Βερολίνο-Μελβούρνη: Blackwell, 2003.
- Buiter W., «The Unfortunate Uselessness of Most “State of the Art” Academic Monetary Economics», *Financial Times* (13 Μαρτ. 2009).
- Callinicos A., *Bonfire of Illusions: The Twin Crises of the Liberal World*, Κέμπριτζ: Polity, 2010.
- Cassidy J., «After the Blowup», *The New Yorker* (11 Ιαν. 2010), σ. 28.
- Coddington A., *Keynesian Economics: The Search for First Principles*, Λονδίνο: George Allen and Unwin, 1983.
- Crotty J., «Structural Causes of the Global Financial Crisis: A Critical Assessment of the “New Financial Architecture”», 2008, mimeo, <http://people.umass.edu/crotty/Analysis%20of%20current%20fin%20crisis%20August%2028%202008.pdf>.
- Eichengreen B. / M. Bolbo, «Crises Now and Then: What Lessons from the Last Era of Financial Globalisation», *National Bureau of Economic Research Working Paper* 8716 (Ιαν. 2002), www.nber.org.
- Fama E., «Interview with John Cassidy», *The New Yorker* (13 Ιαν. 2010).
- Ferguson Ch., «Larry Summers and the Subversion of Economics», *The Chronicle of Higher Education* (3 Οκτ. 2010).
- Fine B. / D. Milonakis, *From Economics Imperialism to Freakonomics: The Shifting Boundaries Between Economics and Other Social Sciences*, Λονδίνο- Ν. Υόρκη: Routledge, 2009.
- Harman C., «The Crisis of Bourgeois Economics», *International Socialism* 71 (1996).
- Harman C., *Capitalism's New Crisis: What do Socialists Say?*, Λονδίνο: Solo Press, 2008.
- Hodgson G., «The Great Crash of 2008 and the Reform of Economics», *Cambridge Journal of Economics* 33 (2009), σ. 1205-1221.
- Keen S., «Mad, Bad and Dangerous to Know», *Real World Economics Review* 49 (2009).
- Keynes J. M. [1936], *Η γενική θεωρία της απασχόλησης, του τόκου και του χρήματος*, μτφρ. Θ. Αθανασίου, επιστ. επιμ.-θεώρ.: Μ. Ψαλιδόπουλος, Αθήνα: Παπαζήσης, 2001.
- Klamer A. / D. Colander, *The Making of an Economist*, Μπόλντερ: Westview Press, 1990.
- Krugman P., «How Did Economists Get it So Wrong?», *The New York Times* (9 Σεπτ. 2009), http://www.nytimes.com/2009/09/06/magazine/06Economic-t.html?_r=1· έχει δημοσιευτεί μεταφρασμένο στα ελληνικά: «Πώς τα πήγαν τόσο χάλια οι οικονομολόγοι;», *Θέσεις* 109 (2009), σ. 52-72, μτφρ. Μαριάννα Τόλια.
- Krugman P., «The Theory of Interstellar Trade», *Economic Inquiry* 48/4 (Οκτ. 2010), σ. 1119-1123.
- Kurz H. D., «On the Dismal State of the Dismal Science», *Homo Oeconomicus* 27/3 (2010), σ. 1-22.
- Lucarelli B., «The Demise of Neoliberalism», *Real World Economics Review* 51 (2009).
- Lucas R. E., «The Death of Keynesian Economics», *Issues and Ideas*, Σικάγο: University of Chicago Press, 1980, σ. 18-19.
- Μυλωνάκης Δ., «Οικονομική κρίση και η κρίση της οικονομικής θεωρίας», στο Α. Βλάχου / Ν. Θεοχαράκης / Δ. Μυλωνάκης (επιμ.), *Οικονομική κρίση και Ελλάδα*, Αθήνα: Επιστημονική Εταιρεία Πολιτικής Οικονομίας / Gutenberg, 2011.
- Milonakis D. / B. Fine, *From Political Economy to Economics: Method, the Social and the Historical in the Evolution of Economic Theory*, Λονδίνο-Ν. Υόρκη: Routledge, 2009.
- Mirowski P., «The Great Mortification: Economists' Responses to the Crisis of 2007-(and counting)», *The Hedgehog Review* 12/3 (2010), σ. 28-41.
- Patterson S., *The Quants: How a New Breed of Math Whizzes Conquered Wall Street and Nearly Destroyed It*, Ν. Υόρκη: Crown Business, 2010.
- Posner R., «How I Became a Keynesian: Second Thoughts in the Middle of the Crisis», *The New Republic* (23 Σεπτ. 2009).
- Skidelsky R., *Keynes: The Return of the Master*, Λονδίνο-Ν. Υόρκη: Penguin, 2009.
- Varoufakis Y., «Adding Insult to Injury: On the 2010 Bank of Sweden Economics Prize in Memory of Alfred Marshall», *Monthly Review* (12 Οκτ. 2010).
- Walras L. [1874], *Elements of Pure Economics*, μτφρ. W. Jaffé, Λονδίνο: Augustus M. Kelley, 1954.
- Winch D., «Marginalism and the Boundaries of Economic Science», στο C. Black / A. Coats / D. Goodwin (επιμ.), *The Marginal Revolution in Economics*, Ντόραμ: Duke University Press, 1973.
- Wolf M., *Fixing Global Finance: How to Curb Financial Crises in the 21st Century*, Ν. Χέιβεν-Λονδίνο: Yale University Press, 2009.